

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE ULANYLAN HALK DESSANLARYNYŇ ÇEPERÇILIK ÄHMIÝETI

Jepbarowa Saýat Kurbanmiratowna,
Berdak adyndaky Garagalpak döwlet uniwersiteti, Türkmen dili we edebiyaty kafedrasý dosenti, f.y.f.d. (PhD), (O‘zbekiston)

Annotasiýa

Halk döredijiligine ýüzlenmek däbi öz gözbaşyny gadymy döwürlerden alyp gaýdýar. Folklor obrazlar we súujetler her bir şahyra öz pikirini aýlawly we gyzykly edip görkezmäge giň mümkinçilik berýär. Şeýle uzak ýaşly folklora ýüzlenmek däbi Magtymgula-da ýoň bolupdyr. Netijede Magtymguly halk folkloryny çuňňur bilenden soň özüniň döredijiliginde halk dessanlaryny çeperçilik bilen ulanmagy başarypdyr. Biziň bu makalamyzda şahyryň döredijiliginde ulanylan halk dessanlary barada gürrüň berlip analiz edilýär.

Açar sözler: *şahyr, şygyr, dessan, folklor, stil, leksika, şygryýet, janr, poetik sintaksis.*

Аннотация

Традиция обращения к народному творчеству восходит к глубокой древности. Народные образы и сюжеты дают каждому поэту широкие возможности многосторонне и интересно выразить свои мысли. Традиция обращения к столь давнему фольклору присутствовала и в Махтымкуле. В результате Махтумкули глубоко изучил народный фольклор и сумел художественно использовать народные орнаменты в своих произведениях. В этой статье мы рассказываем и анализируем народные танцы, использованные в творчестве поэта.

Ключевые слова: *поэт, поэзия, фольклор, стиль, лексика, жанр. поэтический синтаксис.*

Kelam getirdim tilime,
Zunnar urmuşam bilime,
Magtymguly diýr ilime,
Bagş etmişem bar dessany.

Magtymguly

- diýip beýik şahyr Magtymgulynyň bize miras goýup giden edebi eserlerinde birnäçe tematikany görýäris. Şeýle hem şahyryň döredijiliginde birnäçe taryhy şahslar, folklor döredijiliginiň nusgalaryna duş gelmek bolýar. Halk agzeki döredijiliginiň iri janrlaryndan biri dessanlar-da Magtymgulynyň döredijiliginde birnäçe çeperçilik hyzmaty ýerine ýetiripdir. Şahyr olary ýaşan zamanynyň, iliniň, halkynyň derdine ýaratmak, özüniň pikir-duýgularyny emotsional täsirli formada ýetirmek üçin döredijilik eleginden geçirip, öz eserlerinde şöhlelendirip bilipdir. Emma ylym Magtymgulynyň döredijiligi bilen ençeme ýyllardan bäri gyzyklanyp gelse-de şahyryň döredijiliginiň käbir meseleleri häli doly öwrenilenok. Şeýle meseleleriň arasynda Magtymgulynyň döredijiliginde halk

dessanlarynyň ulanylyşy-da gaty gyzykly meseleleri orta atýar. Şonuň üçinem Magtymgulynyň döredijiliginde duş gelýän halk dessanlyry, olaryň sýujetlerini anyklamak бүгүнкү döwür talaby diýsek ýalňyşmarys.

Magtymguly Pyragy dessanlary ýatlamagynyň esasy sebaplerinin biri, şol dessanlaryň gahrymanlarynyň öz goşgularynyň liriki gahrymanalry bilen takdyrynyň kybapdaş, ýagny meňzeş gelendigi üçin ýatlapdyr. Şahyr şol dessanlary ulananda olary goşgularynyň çeperçiligini, emotsional täsirçiligini artdyrmak üçin poetik serişde hökmünde peýdalanydyr. Mysal üçin, «Zöhre-Tahyr», «Leýli-Mejnun», «Ýusup-Züleyha» we başga-da dessanlar halk döredijiliginiň materýaly esasynda ýazylany üçin, onda janlandyрма, giperbola ýaly halk döredijiligine mahsus bolan poetiki serişdeler köp duş gelýär. Magtymguly hem özüniň şygrylarynda halk dessanlaryny ulananda şunuň ýaly poetiki serişdeleri giňden peýdalanydyr. Mysal üçin, «Söýmüşem seni» atly şygrynda «Leýli-Mejnun», «Ýusup-Züleyha», «Perhat-Şirin», «Seýpelmelek-Methaljemal», «Warka-Gulşa» ýaly halk dessanlarynyň gahrymanlaryny mysal getirmek bilen poetiki deňeşdirmäni giňişleýin peýdalanyň, özüniň söýgüsini olaryň söýgüleri bilen deňeşdirip, «dek» sözünü kän ulanydyr.

Şahyryň «Bilmezmiň» atly şygrynda halk dessanlarynyň gahrymanlarynyň atlaryny getirmek bilen janlandyрма, meňzetme, giperbola, deňeşdirme usullary köp ulanylypdyr. Meselem:

Mejnun kibi sährada ýyglaý-ýyglaý gezdigim,
Gözüm ýaşyn merjen deý düzüm-düzüm düzdigim,
Warka kimin Gulşadan ölüp, umyt üzdügim,
Joşgun berip yşk ody, gaýnap-gaýnap gyzdygym,
Şibli kimin bir dagy ýandyrdygym bilmezmiň? [1; 203]

- diýen setirlerde, «deý», «kibi», «kimin» ýaly deňeşdirme, meňzetme kömekçi sözlerini ulansa, «Joşgun berip yşk ody, gaýnap-gaýnap gyzdygym» diýen sözler arkaly janlandyрма, «Şibli kimin bir dagy ýandyrdygym bilmezmiň?» diýen setirlerde giperbola poetik serişde hökmünde ulanylypdyr.

Magtymgulynyň 50 yaşlarynda ýazan goşgularynda nazar aýlasak, onda hem birnäçe dessanlar bilen bilelikde ýene-de Meňliniň adyny getirýär:

Mejnun menem Meňli janyň yşgynda,
Ýanyp-köýsem yokdur onun yadynda
Perhat-Şirin, Zöhre-Tahyr adynda,
Taglym alyp boldum men hem perwana.

Ynha bu setirler uzak synaglardan, durmuş ugurlaryndan soňam Meňli babatda dürli söýgüniň meňzeşligini tassyklayar. Magtymgulynyň Meňlä söýgüsi her bir söýgi dessanyndaky gahrymanlaryň söýgüsinden has belent, has hesretli we has uzak. Magtymguly öz söýgüli Meňlisinden, garyndaşlaryndan we atasyndan aýrylandan soň bu dünýä ynamy gowşaýar. Şeýlelikde ajap eýýam hakda bir mahallar göwnüne gonan pikirler çuýremak bilen bolýar. Şahyryň il ýurt uçin hasraty ähliahk göwniçökgünligi bilen sepleşip gidýär. Halk çykalgasyzlygy Magtymgulyny gam laýyna batyrýar. Onuň umydy bir hudaýa baglanyp galýar, beýle umydyň döremegine zamananyň zalymlygy hem iterdi, döwrüň ruhy hem ýol açdy. [2; 123]

Şahyryň «Söýmüsem seni» atly şygrynda:

Ýakup ýurt etdi Kengany,

Ogludyr Müsür soltany,

Misli Ýüsüp Züleyhany,

Söýen dek söýmüsem seni[3; 77]

- diýip, dünýä belli «Ýusup-Züleyha» dessanynyň sýujetini ýatlap geçipdir. Eýsem «Ýusup-Züleyha» nähili dessan bolupdyr. «Ýüsüp-Züleyha» dessanynyň iň ygtybarly nusgalarynyň biri hem Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golýazmalar institutynyň hazynasynda saklanylýan 1228-nji golýazmadyr. Bu golýazma özüniň gadymylygy we tekstiniň ygtybarlydygy üçin beýleki çeşmelerden tapawutlanýar. Golýazmanyň ahryna onuň 1122-nji hijri (1710-njy milady) ýylynda göçürilendigi hakynda bellik edilipdir.

Edebiyatçy alym A. Bekmyradow «Ýusup-Züleyha» dessanynyň ýazylan döwri hakynda özboluşly garaşy oňe sürüpdü. („Edebiyat we sungat” gazeti, 13 ýanwar, 1984 ý.) «Ýusup-Züleyha» sýujeti gözelligiň we watansöýüjiligiň simwoly hökmünde dünýä edebiyatynyň taryhynda mäkäm orun alypdyr. Ýusup bilen bagly wakalar ilki arap rowaýatlarynda, soňra Injile, Töwrata, Keramatly Gurhana aralaşypdyr Gurhanda bu kyssa «Kyssalaryň gözeli» (Ahsanul-kysas) diýlip at berilýär. Soňabaka Ýusup kyssasy çeper edebiyatda özüniň giňişleýin beýany tapýar. Her bir halk bu sýujete öz milli garaýyşlary bilen bagly düşüňjeleri siňdirmäge çalşypdyr. Şahyrlaryň 120-ä golaýy bu sýujete ýüzlenip, «Ýusup-Züleyha» eserlerini döredipdir.

XIV asyr türkmen ýazary Nasyreddin Rabguzynyň «Kysasy Rabguzy» eserinde «Ýusup syddyk» kyssasyna uly orun berlipdir. Ýazyjy eserini kyssa bilen ýazyp, Ýusup pygamberiň başdan geçiren wakalaryny gyzykly mazmunda beýan etmegiň hötdesinden gelipdir. Akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň:

Depderler içinde bir kitap gördüm,

«Kysasyl enbiýä» atly ýaranlar!
Hezreti Ýusuby beýan eýläli,
Kysasy şekerden datly ýaranlar! [4; 43]

- diýip nygtaýşy ýaly, bu eser bütin Gündogarda meşhurlyk gazanypdyr.

Dessanyň atlandyrylyşyna seredeniňde, onda esasy mesele söýgi meselesi ýaly duýulýar. Ýöne eserde söýgi gatnaşyklaryndan başga-da, adamzadyň ahlak, ynsanperwer duýgularyna kesgitleýji orun berlipdir.

Magtymguly özüniň döredijiliginde aforizme öwrülip giden «Müsürde şa bolandan, Kenganda geda bol» pähimini hem giňden çeperçilik serişde hökmünde ulanypdyr. «Ýusup-Züleyha»[5; 7] dessanynda ene-atanyň perzende bolan çäksiz söýgüsi Ýakup pygamberiň keşbinde jemlenipdir. Ýusubyň başyna bir iş düşjekdigini ilki bilen ata ýüregi syzýar. Şol sebäpli ol ogluny doganlary bilen meýdana ibermäge garşy bolýar. Agalarynyň öz inilerini goramaga ant içmegi, Ýusubyň özüniň hem boýun burup ýalbarmagy netijesinde Ýakup kynlyk bilen oglunyň sähra gitmegine razy bolýar. Mähriban perzendinden aýra düşen atanyň aglamakdan ýaña gözleri kör bolýar. Eseriň ahyrynda onuň gözleri Ýusubyň köýneginiň gudraty bilen açylýar. Andalyp bu fantastiki wakany esere goşmak bilen ogluň öz ene-atasyna bolan söýgüsi baradaky meseläni gozgaýar. Dessanda beýan edilşine görä, Ýusubyň ejesi ol entek kiçijik çagaka aradan çykýar. Ýusuba zulum eden agalary onuň el-aýagyny baglap, gul hökmünde bir kerwene satyp goýberýärler. Kerweniň gidip barýan ýoly Ýusubyň ejesiniň guburynyň gapdalyndan geçýär. Ýusup enesiniň guburyna ýykylyp, derdini beýan edýär. Perzendiniň nalyşyna dözmedik enäniň ruhy seslenýär we ene ogluna göwünlik berip, ony merdana bolmaga, umytdan düşmezlige çagyryýar. Dessanda beýan edilýän şu kiçijik wakany okanyňda, perzendiniň üstünde kökenek gerýän mährem enäniň keşbi göz önünde janlanýar we „Eler hiç-haçan ölmeýär” – diýen dana pähim biýygtyýar ýadyňa düşýär.

Şeýlelikde, Andalyp adalatly baştutan baradaky arzuwlaryny Ýusubyň keşbinde jemlemegi başarypdyr.

Şeýle uzak synagdan soň Ýusup bilen Züleyha bir-birine gowuşýarlar. Andalyp ýedi aşyklaryň biri Ýusup-Züleyhanyň söýgüsini dürli synaglardan geçirýär. Şeýlelikde, dessanda durmuş synagynda toplanan azat söýgi belent owazly aýdymçysy hökmünde orta çykarylýar.

Sonuň üçinem Magtymguly özüniň «Ýusup diýe-diýe», «Söwdügim», «Atly ýaranlar» atly goşgularynda Ýusubyň obrazyny giňden ýatlap geçýär. Mysal üçin:

Pelek ýyglar gözýaşyma,
Ne söwda düşdi başyma,

Meznun bolup dag başyna,
Çykam Ýusup diýe-diýe. [6; 17]

Magtymguly «Ýusup-Züleyha» dessanynyň gahrymanyny gaýta-gaýta dile alyp ýatlamagynyň esasy sebäpleriniň biri, Ýusup Gündogarda owadanlygyň simwoly we pygamberleriň öwladý hökmünde giňden tanalýar. Ýokardaky mysalda Magtymgulynyň öz magşugyny söýşüni Ýusubyň söýgüsinden kem görmeýändigini şöhlelendirýär. Şahyryň «Ýusup diýe-diýe» atly goşgusyny barlag edip görseň şahyr gahrymanyň Ýusuba bolan söýgüsini, Ýusubyň çeken ejirlerine, ynsan gözelligine bolan yşkynyň açylýandygyny hem görmek bolýar. Şu zatlary nazarda tutsak çydamlylyk, geçirimlilik, sahylyk, söýgä wepalylyk, ynsany halas etmek, özüni gurban bermek ýaly simwoliki gözelligi Ýusubyň kämilliginiň alamaty hökmünde Magtymgulyda azaýyp ynsany kämlik oýarýar. Şeýle hem Magtymguly ýokarky setirleri agzamak bilen halk dessanlarynyň gahrymanlary arkaly öz yşkyny has gyzykly häsiýete getirýär: «men seni aşyklaryň öz ýarlaryny söýşi ýaly söýýärim» - diýýär.

Şeýlelikde, Magtymguly özüniň döredijiliginde Ýusuby owadanlygyň, mertligiň, sabyrlylygyň simwoly hökmünde poetiki usulda ulanypdyr.

Umuman aýdanymyzda Magtymguly öz döwründäki sotsial ykdysady gurluşy tankyt etmek, azat söýgüni dabaralandyrmak, söýgi meselesinde başyna düşen agyr ýagdaýlary düşündirmek, halkyň güýjüne ýokary baha bermek, aýal-gyzlaryň görk-görmegini, batyr, mert ýigitleriň gaýduwsyzlygyny wasp etmek, gumanistik pikirleri öňe sürmek, dini-mistik ýolda yşk kontseptsiýasyny düzmek, yşky açmak ýaly meselelerde halk dessanlaryna ylham çeşmesi, poetiki serişde hökmünde ýüzlenipdir.

Peýdalanylýan edebiýatlar:

1. Annamammedow M. Magtymguly gizlin syryň bar içde.. Aşgabat, 1997.
2. Annanepesow M. Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, 1990.
3. Ataew K. XVIII asyr türkmen edebiýaty. Aşgabat, 2010
4. Magtymguly. Şygyrlar. Aşgabat, 1992.
5. Magtymguly. Sygyrlar. Aşgabat, 1994.
6. Mollanepes, Zöhre-Tahyr. Aşgabat, 2009.
7. Nurmhammet Andalyp. Ýusup-Züleyha. Aşgabat – TYAMGI 2010.